

כללי הכתיב המלא ככלי עזר ללימוד כתיב ללומדי עברית בוגרים - הרציונל מאחורי החוברת 'כללי הכתיב המלא ללומדי עברית'

↪ **זרה אגרנובסקי**

המאמר בא להציג את מטרת החוברת **כללי הכתיב המלא² ללומדי עברית** ואת הרציונל העומד מאחוריה. כללי הכתיב המלא אינם כאן מטרה בפני עצמה אלא כלי עזר ללימוד סוגיה אחת מסוגיות הכתיב בתהליך רכישת עברית כשפה נוספת. הכללים המוצעים מבוססים על **כללי הכתיב חסר הניקוד** של האקדמיה ללשון העברית,³ אך מושתתים על העקרונות המתאימים ללומדי השפה וכתובים בלשון מותאמת. הכללים נכתבו עבור תלמידים בוגרים - תלמידי אולפן, סטודנטים ותלמידי תיכון. החוברת, שהובאה בגיליון זה במלואה, כוללת: כללים המנוסחים עבור הלומד, הערות דידיקטיות עבור המורה ותרגילים. ראשית אציג את הרקע לנושא ולאחר מכן את נקודת המוצא של הכללים ואת הרציונל מאחוריהם. בהמשך אתייחס לפן הדידקטי, שיכלול הערות דידיקטיות ותרגילים.

רקע על סוגיית הכתיב המלא

כידוע, בשפה העברית נוהגות שתי שיטות כתיב: מנוקד ולא מנוקד. הכתיב שאינו מנוקד משמש זה דורות בגוונים שונים לצד הכתיב המנוקד. בכתיב זה נוספות אמות קריאה כדי להקל על הקורא, בעיקר יו"דים ויו"ים. בעניין הכתיב המלא לא הייתה אחידות לאורך הדורות. ועד הלשון העברית, ארגון שפעל כדי לקבוע נורמות אחידות בדקדוק, בהגייה ובמינוח, מתוך שאיפה לאחידות, ניסח את הכללים. האקדמיה ללשון העברית, שנוסדה לאחר קום המדינה כממשיכת דרכו של ועד הלשון, קיבלה את כללי הוועד, ובמשך השנים הכניסה בהם עדכונים.⁴ נכון להיום, עדיין אין אחידות מלאה

1 המאמר נכתב בעקבות ההיצג בכינוס הבין-לאומי המקוון של מכון מופ"ת 'עברית בקוונה תחילה: הוראת העברית כשפה נוספת לאוכלוסיות מגוונות בארץ ובעולם', מאי 2015. המאמר פורסם בקובץ המאמרים בעקבות הכינוס.

2 בחרתי במונח 'הכתיב המלא' מתוך כמה מונחים המשמשים לכתיב ללא ניקוד בתוספת יו"דים ויו"ים. האקדמיה משתמשת בעיקר במונח 'הכתיב חסר הניקוד', משום שהשם 'כתיב מלא' עלול להטעות - לא תמיד המילים מלאות יו"ים ויו"ים (לשונו **לעם**, מג'ה, דברי פתיחה מאת שושנה בהט, עמ' 164), אורן בוחר במונח 'הכתיב הלא-מנוקד' ומסביר כי זהו שם ניטראלי לעומת המונח 'כתיב מלא' שאינו משקף את האמת והמונח 'כתיב חסר ניקוד' שבו יש ססר שהכתיב לקוי במשהו (נקודת מוצא חדשה לכללי הכתיב הלא-מנוקד, עמ' 171). למרות חוסר הדיוק האקדמי שבמונח 'כתיב מלא' בחרתי בו מסיבה פשוטה: הוא ברור וקל יותר ללומדי שפה מאשר המונחים המנוסחים על דרך השלילה ובתבנית דקדוקית גבוהה יחסית: 'הכתיב חסר הניקוד' / 'הכתיב הלא מנוקד' - הם קשים לזכירה ולהגייה וגם עלולים להטעות את לומדי העברית בשל המילים 'ניקוד' / 'מנוקד' הנתפסות לעתים כקשורות לניקוד.

3 הכללים שפורסמו בתשס"ב (כללי הפיסוק, כללי הכתיב חסר הניקוד) הם הגרסה האחרונה של הכללים.

4 בנוגע לרקע על כתיב מלא וחסר, ראו באנציקלופדיית Online Brill את הערך *Orthography: Modern Hebrew*. על התהליך של גיבוש התקן של כתיב בעברית החדשה אפשר לקרוא בפירוט רב בספר מאת Weinberg בשם *The History of Hebrew Plene Spelling* ובספרו של זאב בן חיים **במלחמתה של לשון**, בפרק 'על עסקי הכתיב', עמ' 177 - 227. בשני מקורות אלו מתואר התהליך עד שנות ה-70. אחר המשך התהליך אפשר לעקוב בזיכרונות **האקדמיה ללשון העברית**. חשובה במיוחד ההחלטה של שנת 1993.

נושא במוקד: תקן ותקניות בהוראת שפה ובהכוונת שפה

זרה אגרנובסקי - כללי הכתיב המלא ככלי עזר ללימודי כתיב ללומדי עברית בוגרים:
הרציונל מאחורי החוברת "כללי הכתיב המלא ללומדי עברית"

בטקסטים של כותבים שונים, אך ישנה התאמה גבוהה למדי בין הכללים לבין הכתיב המשמש בפועל.⁵ אין הדבר נובע מהיכרות דוברי העברית עם הכללים דווקא אלא מסיבות אחרות. מוציאים לאור ועורכי כתבי עת מקפידים על רוב הכללים - וההבדלים הם במקומות ספציפיים שניתן להצביע עליהם:⁶ כללי האקדמיה מושתתים על התפיסה של הקבלת טקסט מנוקד לבלתי מנוקד ומתבססים ברובם על מושגים הדורשים ידע בלשון בכלל ובכללי הניקוד בפרט. משתמשים בהם לרוב אנשים העוסקים בלשון ברמה מקצועית - עורכי לשון ומורים. ישנם ספרים בנושא, אך גם הם פונים לאותו קהל.⁷ רבים ראו קושי בניסוח הכללים בדרך לא נגישה לציבור הרחב שאינו שולט ברמה מספקת בניקוד ובכללי הדקדוק. בחוברת מיוחדת של **לשונו לעם**, המוקדשת לנושא,⁸ שלושה מאמרים מציעים דרכים להתגבר על קושי זה. אורנן⁹ מציע לשכתב את הכללים כשנקודת המוצא היא כתיבת השפה שבפינו בכתיב הלא מנוקד ישירות, כי לפי הגדרתו פעולת ההעברה שצריך לבצע הדובר מכתב מנוקד לבלתי מנוקד היא ההעברה מהבלתי ידוע לידוע בערך, שכן לרוב הקהל הרחב אין שליטה טובה בניקוד. בהט¹⁰ ומוצי'ניק¹¹ מציעות דרכי הוראה של הכללים. בהט מבססת את הכללים על המושגים: הבחנה בין עיצור לתנועה ובכלל זה שווא באמצע המילה, צורת יסוד ואותיות נחות; מוצ'ניק מציעה לבסס את הוראת הכללים לתנועות ו-i על מקום הטעם ועל סוג ההברה.

הכתיב המלא בהוראת עברית

אחד ממרכיבי השליטה בשפה הוא כתיב תקין ללא שגיאות. ישנם ספרים ללימוד עברית המוקדשים לנושא הכתיב, בסוגיות כמו א/ע, ט/ת, ק/כ, ש/ס, ב/ו, כ/ח וכן לסוגיות הקשורות לכתיב המלא, כמו הוראות מתי לכתוב יו"ד אחת או שתיים לסימון העיצור י', אם לכתוב או לא לכתוב יו"ד לסימון התנועה i. כוונתי, למשל, לספרים **כתיב ללא כאב** של גלעדי ו**כתיב נכון** מאת בר-סבר ויינברג. בספרי הלימוד (ספרים המיועדים לרמה מסוימת או כאלה העוסקים בתחומים מסוימים כמו פועל או תחביר) יש התייחסות מעטה לנושא הכתיב. מזל כהן-ויידנפלד מייחדת לנושא פינה נפרדת בספר הפועל **פועלי בניין**, אבל התייחסות כזאת אינה מאפיינת את רוב הספרים להוראת עברית.

- 5 **בפרקים בתולדות הלשון העברית** (בעריכת אורה שורצולד) משנת 1994 כתוב: 'אף שהחוק מחייב שימוש בכתיב המלא ומשרד החינוך מחויבבו, הוא אינו נלמד בשיטתיות בבתי הספר ורבות הסטיות ממנו בלשון הכתובה, ובמיוחד בלשון העיתונות' (יחידה 9, עמ' 43); אך נראה לי שישנה מגמה ברורה של אחידות ושהיום גבוהה למדי האחידות וההתאמה לכללים, למעט חריגים מסוימים כמו סימון של קמץ קטן בוי"ו (תוכנית, אונייה).
- 6 למשל, סימון קמץ קטן בוי"ו בניגוד לכללים - ראו 'דבר המחברת' בספרה של לאה צבעוני **כתיב בלי ניקוד**.
- 7 הספרים של ראובן סיוון, **נכתוב מלא ומדריך הכתיב המלא לפי כללי האקדמיה ללשון העברית** עם תרגילים ומפתח-מילון; **מילון הכתיב חסר הניקוד** מאת שושנה בהט; וספרה של לאה צבעוני, **כתיב בלי ניקוד**, המיועד לעורכים ועוד. הספרים של סיוון ובהט כבר איבדו את האקטואליות שלהם, כי מאז הכללים עודכנו.
- 8 על כללי הכתיב חסר הניקוד, **לשונו לעם**, מג/ה.
- 9 'נקודת מוצא חדשה לכללי הכתיב הלא מנוקד'.
- 10 'להוראת כללי הכתיב חסר הניקוד'.
- 11 'כללי עזר ללימוד הכתיב חסר הניקוד'.

נושא במוקד: תקן ותקניות בהוראת שפה ובהכוונת שפה

ורה אגרנובסקי - כללי הכתיב המלא ככלי עזר ללימודי כתיב ללומדי עברית בוגרים: הרציונל מאחורי החוברת "כללי הכתיב המלא ללומדי עברית"

לכאורה, ללומדי העברית יתרון על לומדי שפות אחרות - הכתיב המקובל ברוב התקשורת בכתב הוא הכתיב המלא, והלומד אינו נדרש לרוב ללמוד לכתוב את התנועות, ובכך לכאורה נחסכת למידה ומצטמצמת האפשרות לטעות. אך אליה וקוץ בה: קריאת הטקסט הכתוב בכתיב מלא היא מיומנות בפני עצמה¹² וכדי לכתוב בכתיב מלא יש להכיר את דרך הכתיבה במערכת זו. דוברי השפה כותבים בכתיב מלא, כי זה הכתיב המקובל ברוב הטקסטים, והחריגות מכללי האקדמיה הן לרוב לפי הכתיב הקביל מבחינת הקורא. אין לצפות שהדבר יקרה מעצמו גם ללומדי השפה. אמנם טעויות כתיב מלא פוגעות פחות בתקשורתיות הטקסט מטעויות כתיב אחרות, אך כיוון שהמטרה היא שהתלמיד ישלט שליטה מרבית בשפה, נכון, לדעתי, להשקיע גם בתחום הזה.

בהוראת עברית כשפה נוספת רוב העניינים הקשורים בכתיב המלא אינם מוסברים, או שהם מוסברים בהתייחסות לתבניות דקדוקיות מסוימות. במקרים אלה ההסבר נעשה דרך תיאורים דקדוקיים. למשל, בנוגע לתנועה i במערכת הפועל, התלמידים יצטרכו ללמוד את הכללים הבאים:

- בבניין פיעל בזמן עבר כותבים ' (דיבר)
- בבניין פיעל בשם הפעולה כותבים ' (דיבור)
- בבניין הפעיל בעבר בהתחלה לא כותבים ' (הזמין)
- בבניין הפעיל בהווה, בעבר ובעתיד בסוף כותבים ' (מזמין, הזמין, יזמין)
- בבניין התפעל בכל הזמנים לא כותבים ' (מתקבל, התקבל, יתקבל)
- בבניין התפעל בשם הפועל לא כותבים ' (להתכתב)
- בבניין התפעל בשם הפעולה לא כותבים ' (התכתבות),
- בבניין נפעל בעבר ובהווה לא כותבים ' (נכנסת, נכנסה)
- בבניין נפעל בעתיד כותבים ' למעט 'אני' (תיכנס, אכנס)
- בבניין נפעל בשם הפועל כותבים ' (להיכנס)
- בבניין נפעל בשם הפעולה כותבים ' (היכנסות)

כך רק בנוגע לתנועה i במערכת הפועל, התלמיד לומד כללים רבים כשכל כלל מתייחס לבניין אחר, תוך שימוש במושגים נוספים כמו זמן וגוף. בנוגע לפעלים שלא מגזרת השלמים נוסף המושג של גזרה. כך בגזרת חסרי פ"נ כותבים ' (תיתן). במערכת השם המצב עוד יותר מורכב. המשקלים כמעט לא נלמדים. נהוג להמליץ ללמוד את כתיב השמות. לפעמים מעירים בנוגע למשקלים, ובמקרה זה יש להתייחס למשקלים רבים. למשל, ב'מְקַטֵּל' לא כותבים ' (מספר), ב'קְטָלוֹן' כותבים ' (זיכרון), ב'קְטָל' כתובים ' (פיקח) ועוד. בחוברת אציע כללי רחב ללא זיקה לתבנית.

הרציונל שמאחורי הכללים בחוברת

הכללים שאני מציעה בנויים על התפיסה שלומדי השפה יוכלו לרכוש כללי רחב במקום שפע של כללים נקודתיים. כללי רחב אלה מושתתים על כללי האקדמיה, אבל נקודת המוצא שונה. כאמור, נקודת המוצא של כללי האקדמיה - הקבלת טקסט מנוקד לבלתי מנוקד - בעייתית עבור דוברי עברית כשהמטרה היא אחידות הכתיב. כשמדובר בלומדי השפה והמטרה היא לימוד הכתיב, היא אינה מתאימה כלל. הכללים של האקדמיה הועברו מהניסוח המתאים בעיקר לאנשי הלשון לניסוח המותאם ללומדי הלשון כשנקודת המוצא היא מהשפה שבפינו לכתוב, כהצעת אורנן. בנוסף לכך,

12 לנושא זה מוקדש ספרו של עמנואל אלון, העברית הכתובה הבלתי מנוקדת.

הכללים מושתתים על מושגים המוכרים ללומדי עברית כשפה נוספת או קלים ללמידה, רובם על פי הצעת בהט.

להלן הנושאים שבחוברת והשאלות שעליהן ייתנו הכללים תשובות:

- התנועה i - לכתוב או לא לכתוב י' (שיר / שמלה)
- התנועה e - לכתוב או לא לכתוב י' (שירות / זהה)
- התנועה o - לכתוב או לא לכתוב ו' (קובץ / תכנית)
- התנועה u - לכתוב או לא לכתוב ו' (שורה / \emptyset^{13})
- העיצור y - לכתוב ו' אחת או שתיים? (ישב / ליישב)
- העיצור v - לכתוב ו' אחת או שתיים? (ורד, לוותר)

כללי האקדמיה מחולקים ל'כללים' - נושאים גדולים וה'כללים' ל'סעיפים'. בחרתי רק ב'כללים' החשובים לקהל ולמטרה. לא נכללו: א. ה'כלל' האומר שאות המופיעה בכתיב חסר תיכתב גם במלא. הוא אינו רלוונטי לנקודת המוצא, והויתור עליו אינו פוגע במטרה.¹⁴ ב. 'כלל' המדבר על אי-הכפלת העיצור במקרה של זהות האות האחרונה של השורש והאות הראשונה של הסופית ('שבת' - עבר, מדבר). הנושא אינו שייך לאמות קריאה ומוקנה במסגרת הנושאים הדקדוקיים הרלוונטיים. ג. ה'כלל' הממליץ ניקוד עזר למקרים של חשש לדו-משמעות ('מנהל').

מבחינת סדר הנושאים בחוברת, התנועות מוצגות לפני העיצורים כמו בכללי האקדמיה, אך הסדר הפנימי שונה. בתנועות הצגתי קודם את כללי התנועה o, כי הם המשמעותיים ביותר מבחינת התרומה לכתיב נכון, לאחר מכן את כללי התנועה s המבוססים על אותו עיקרון. הנושא הבא הוא התנועה e - למעשה רשימה של יוצאים מן הכלל הקובע שתנועה זו אינה מסומנת בכתיב. בהמשך מוצגת התנועה u - כלל אחד האומר לכתוב תמיד וי". בעיצורים התחלתי ב-י', כי בכללי ו', בנוסף למושגים 'תחילת המילה', 'אמצע המילה' ו'סוף המילה', מתוסף המושג 'אותיות השימוש'.

לא נכללו ה'סעיפים' שמתייחסים לצורות המאפיינות בעיקר את רובדי השפה הקדומים. בכללי התנועה o לא נכלל הסעיף האומר שמקור מוחלט של נחי ל"י (עשה) נכתב ללא וי", כי הוא מאפיין בעיקר את העברית המקראית. בכללי התנועה e לא נכלל הסעיף האומר שבצורת שם הפועל של נחי פ"י (לישב) כותבים יו"ד, כי צורות אלו שייכות בעיקר לרובד חז"לי (ואינן מקובלות מלבד בספרות יפה בעבר).

עקרון-העל - מהשפה שבפינו לכתוב - קובע את בחירת מושגי היסוד ואת העקרונות שעליהם מושתתים כללים ספציפיים. אציג את הרציונל, את מושגי היסוד ואת העקרונות של הכללים שבחוברת על סמך התנועה o והעיצור י' ואתייחס בקצרה לשאר ההגאים המסומנים ביו"ד ובווי".

13 בכללי האקדמיה ישנו חריג אחד מכלל זה בכללי האקדמיה - אין מסמנים באות וי"ו תנועת u המסומנת בניקוד בקיבוץ אם כתיבתה תיצור רצף של שלוש וי"וים, כגון מקוות (מקוות), לוו (לוו) - עמ' 40.

14 למעט הקושי שבנטיית השם בצירופי סמיכות עם נסמך בזכר רבים (בני משפחה), ובשמות עם כינוי שייכות (בניה, בנינו) למעט הצורות עם העיצור י' (בניי, בנייר). במקרים אלו היו"ד של צירי מלא נשמרת גם בכתיב מלא. הניסיון הראה שחלק מהלומדים רואים במקרים אלו י' עיצורית. כדי לפתור קושי זה אני מתייחסת לנקודה בכללי התנועה e.

התנועות

במקום כללים רבים לתנועה א, המתייחסים למושגים של תבנית, גוף וזמן, אציע כללים המבוססים על עיקרון אחד הקובע באילו מקרים לכתוב יו"ד לציון התנועה i. כדי להדגים את דרכי בשכתוב כללי האקדמיה (תוך שינויים במושגי היסוד, בחלק מהעקרונות ובלשון), נענין תחילה בכללי האקדמיה. להלן נוסח כללי התנועה i כפי שפורסמו בגרסתם האחרונה בלשוננו לעם:¹⁵

א. מסמנים ביו"ד כל תנועת i שאין אחריה אות בשווא נח, כגון פיקח,⁸ גיבור, זיכרון, עיקרון,⁹ עיקר, קידוש, יישוב, ייסורים, ביקורת, עילי, עיתון, חיטה, אישה,¹⁰ סיבה, מילה, מסיבה, תפילה, חינוך, ריבון; חמישה, שישה, שיש, שישים; ראייה (ראייה), מנייה (מנייה),¹¹ הגייה (הגייה), שנייה, עירייה; דיבר, צייר (צייר), חיכה, דיברו, חיכתה, ניתן, (נתן), ניכר, ניזון, ייתן, תיקח, ייצור (יצר), יישא, ליפול, תישמר (תשמר).

ב. אם בא שווא נח אחרי תנועת i, אין מסמנים אותה ביו"ד, כגון שמחה, שפחה, מלווה (מלווה), תגרה, מנהל (מנהל), מפעל, צביון, דמיון, פרסום, מצלתיים (מצלתיים),¹² כתבו (כתבו), תשמור, הלביש, הרבה (הרבה), פרסם (פרסם).

ג. מסמנים תנועת i ביו"ד, אף על פי שאות בשווא נח אחריה, במילים שנכתבת בהן יו"ד בצורתן היסודית, כגון זיכרון (זכרון, צורת הנסמך), ניסיוני (הניסיון שלי וגם שם התואר), כדי שלא להפריד בכתב בין צורת היחיד בנפרד ובין צורות הנטייה והגזרות.¹³ אבל עקרונות (עקרונות), עקרוני.

אסביר את כללי האקדמיה ואציג נקודות הדורשות שינוי והתאמה לקהל היעד של לומדי העברית. לפי הסעיפים א' וב', אם אחרי התנועה i באה אות בשווא נח אין כותבים יו"ד (שמחה); אם תנועה אחרת (גיבור, תישמר) או שווא נע (דיברו, תיקחי) - כותבים יו"ד. אך כדי ליישם זאת יש להבחין בין שווא נח לנע. מהעיקרון הכללי ישנה הסתייגות בסעיף ג' - 'מסמנים את התנועה i ביו"ד, אף על פי שאות בשווא נח אחריה, במילים שנכתבת בהן יו"ד בצורתן היסודית'. לפי כלל זה, המילים כמו 'ניסיוני' (שם עצם במובן 'הניסיון שלי', או שם תואר) ייכתבו ביו"ד. רוב לומדי העברית אינם יודעים לקבוע את סוג השווא, למשל, לא ידעו להבחין בין שווא נח ב'הזמין', 'התקבל' לשווא נע ב'דיברה', 'תיקחי'. נמשיך את עיוננו בכללי האקדמיה. בכללים מוצגים יוצאים מן הכלל:

ד. יוצאים מן הכללים הני"ל:

- (1) אין כותבים יו"ד לציון תנועת i במילים שאין i בצורתן היסודית, כגון **לבי, צדו, עזים, עתים, אטי** (||אטי), **לאטו** (||לאטו), **אתך** (||אתך), **אמה** (||אמה), **אמתות** (||אמתות), **אמתי** (||אמתי), **חציו** (||חציו), **מגנים** (||מגנים) (מן: **לב, צד, את, אם, אמת, מגן** וכד').¹⁴
הוא הדין במעלים, כגון **מסבים, מקלות, מגנה, תסבינה** (||מסבים, **מקלות, מגנה תסבינה, מן מקל, מסב, מגן, תסב**).¹⁵
אולם בנטיית המילה שן יש לכתוב יו"ד: **שיניים** (||שיניים), **שיניהם** וכו', כדי להבדיל בינה ובין שם המספר **שניים** (||שניים).
- (2) אין כותבים יו"ד בעבר של הפעיל במעלים חסרי פ"י ופ"י והנוטים לפיהם, כגון **התיר, הכה, הציע**.
- (3) אין כותבים יו"ד לפני יו הנכתבים לציון **uy או oy**, כגון **דיון, קיום, טריות** (||טריות); **גיורת, בריות, נטיות, ראיות** (||ראיות).
- (4) אין כותבים יו"ד לציון תנועת i אחר מ"ם השימוש, כגון **מביתו, מקץ, מכך, מחוץ, מיער**.
- (5) אין כותבים יו"ד במילים: **אם, עם, מן, הנה** (||הנה), וכן בנטייה: **עמו, ממנו, הנך, הנו** וכו'.

הסעיף הראשון ביוצאים מן הכלל אומר שלא נכתוב יו"ד במילה, אם בצורתה היסודית אין יו"ד. זאת אומרת, 'לבי' ללא יו"ד, כי בצורת היסוד (לב) אין יו"ד; 'מגנים' ללא יו"ד כי בצורת היסוד (מגן) אין יו"ד. עיקרון זה מתאים גם ללומדי השפה. בהמשך מפורטים כמה כללים המתייחסים למספר מצבים ספציפיים שבהם יו"ד אינה נכתבת למרות העיקרון הבסיסי: בעבר של הפעיל בגזרת פ"י ופ"י¹⁶ (הגיע, הציע), לפני -יו לציון **uy** (דיון) או **oy** (ציון), אחרי מ' השימוש (מכיתה), במילים: אם, עם, מן, הנה ובנטייתם: עמו, ממנו, הנך, הנו וכו'.

בכללים בחוברת המוצעת איחדתי את הכללים א, ב, ג וגם את הסעיף הראשון של היוצאים מן הכלל ד(1) - לשני כללים פשוטים המבוססים על המושגים 'שווא' ו'צורת היסוד'.¹⁷ בנוסף לכך הקפדתי שהשפה תהיה מפושטת.

א. צורת יסוד: רק לפני אות בשווא לא כותבים י:

1. בלי י: נכנס, יכתוב, הזמין, צלצל, התלבט, מקרה, ארגון, משרד, ספרות, מסעדה, שמלה.
2. עם י: להיכנס, ייכנס, דיבר, הזמין, ליפול, ייתן, כתיבה, דיבור, הישרדות, ניסיון, שיר, שיפה.

ב. הנטייה: על פי צורת יסוד.

1. בלי י: לבי (לב), אמתי (אמת), קגנים - שם (קגן), קגנים - פועל (קגן), כתבי(כתוב), גברתי (גברת)
2. עם י: זיכרון יעקב (זיכרון), דיברו (דיבר), פיקחים (פיקח), תיקחי (תיקח), תיתנו (ייתן)

את היוצאים מן הכלל 2, 3, 4, 5 פירטתי ככללים נקודתיים:

16 הכוונה, לדעתי, לגזרת פ"י צ בלבד, ואני חושבת שראוי לכתוב זאת במפורש, אך זה מחוץ לנושא של המאמר.
17 שני מושגי היסוד האלה כדרכה של בהט בהוראת הכללים. אורן מציע לבסס את כללי התנועה i לצורך התאמתם לקהל רחב על העקרונות הבאים: כותבים יו"ד כאשר i היא התנועה האחרונה במילה (צי, נקי וגם דברייך, רגליים), כאשר i באה לפני העיצור שאחריו שומעים עוד תנועה (שירים, תינוק) וכך גם כשלמילים כאלה נוספת הברה (טיפשות מ'טיפש'). הסעיף האחרון הוא דרכו לעקוף את העיקרון של צורת היסוד. מלכה מוציג מקום מציעה להתבסס על החלוקה להברות והטעם וגם על צורת היסוד. מניסיוני, הפעולה של זיהוי מקום הטעם קשה יותר עבור לומדי עברית מזיהוי השווא או צורת היסוד.

כללים נקודתיים - לא כתבים י:

- אחרי מ' השימוש: מכיתה, משמאל
 - בהפעיל פ"נ ופי"צ בעבר (כמו שלמים): הגיע, הפיל, הציל
 - לפני "יו" (yo / yu): דיון, קיום, פטריות טריות
 - במילים: אם, עם, מן, הנה, גם בנטייה: עמו, ממנו, הנך ובנטיית 'עם': אתה, אתו¹⁸
- המושגים שדורשים הסבר לצורך לימוד הכללים:
- 'עיצור' ו'תנועה';
 - 'שווא' (כשלא שומעים תנועה למעט סוף המילה - הַזְמִין);
 - 'צורת יסוד' (בפועל - נסתר באותו זמן - דיברה - דיבר, בשם עצם - יחיד נפרד - זיכרון
 - זיכרון, בשם תואר עם סופית "-י": לפי שם עצם שממנו נוצר - אמת - אמת). המושג 'צורת היסוד' אינו קשה ללומדי עברית, שכן הם נוהגים להעביר לצורת יסוד בלימוד השפה, למשל, לצורך זיהוי הבניין.
- לסיכום כללי התנועה ו - ביססתי את הכללים על המושגים 'שווא' ו'צורת יסוד'. העיקרון הבסיסי: לסימון התנועה ו כתבים י' רק אם אחריה לא באה אות בשווא, ובמקרה של נטייה - על פי צורת היסוד. כלל זה יפה לתבניות שונות, וגם מאפשר לדעת אם לכתוב או לא לכתוב יו"ד בחלקי דיבור שונים. הוא יכול להמיר הסברים נפרדים על תבניות שונות.¹⁹
- כללי התנועה ו מתבססים על אותו עיקרון שהודגם בכללי התנועה ו - כתבים ו' רק לפני שווא, הנטייה על פי צורת יסוד. לכללים אלו יש פחות חשיבות מאשר לכללי התנועה ו עבור לומדי שפה כי לפי הכללים רוב המילים נכתבות בווי"ו, וגם דוברים רבים אינם מקפידים עליהם (למשל, נוהגים לכתוב 'תכנית' עם וי"ו). הכלל של תנועת u פשוט - כששומעים u כתבים ו'. בנוגע לתנועה e, הכלל הבסיסי הוא שהיא אינה מסומנת למעט רשימת יוצאים מן הכלל. אם אין עיסוק בכתיב מלא כנושא בפני עצמו, לדעתי, אין להקדיש זמן נפרד לסימון e, אלא ללמוד כללים אלה במסגרת הנושאים הדקדוקיים הרלוונטיים, למשל, צורות פיעל עם תשלום דגש (תיאור).

18 לפי כללי האקדמיה לא נכתוב יו"ד בנטיית 'את', כי בצורת היסוד 'את' אין יו"ד. צורת היסוד של 'את' עם סגול היא עניין היסטורי, התלמיד אינו אמור להכיר את הצורה הזאת, ולכן בחרתי לא להתייחס לנטייה של 'את' בסעיף העוסק בצורת יסוד אלא לכלול את הנקודה הזאת במיליות שיש לזכור. כמו כן יש לציין שבטקסטים רבים אין הקפדה על כלל זה, אך בכל זאת כללתי את הנושא הזה בחוברת כדי להציג תמונה שלמה.

19 בספר לימוד כתיב עבור ללומדי עברית כתיב ללא כאב, בר-סבר וויינברג מציעים את הכלל: 'כאשר אנו שומעים את הצליל ו בתוך המילה נכתוב י, פרט לאותן מילים שבהן שנשמע הצליל ו בהברה סגורה'. (עמ' 137). העיקרון בחוברת דומה למוצק כאן, אך הכלל כאן אינו מכסה את ההברה הסגורה בסוף מילה (להזמין, תרגיל) לעומת העיקרון המושתת על המושג 'שווא'. כמו כן הניסוח קשה ללומד ברמת המתחילים. גלעדי בספר 'כתיב נכון' מציגה את הנושא בכמה סעיפים: כתבים ו' בסוף מילה (נקי), בפעלים נחי ל"ו (קניתי), במילים מנחי פ"ו (לישון, אישן) ועוד סעיפים לפי כללי האקדמיה ועל בסיס אותם מושגים (עמ' 112). אין התייחסות לצורת יסוד ללא יו"ד (לב - לבי). אנחנו, כאמור, רוצים להימנע ממושגים קשים כמו הבחנה בין שווא נח לשווא נע.

העיצורים

ביסוד הכללים של האקדמיה בנוגע לעיצורים עומד מושג המובן גם ללומד שפה - מיקום העיצור במילה (התחלה, אמצע וסוף). לשון הניסוח של כללי האקדמיה אינה מתאימה למטרתנו, הכללים מבחינת השפה תוך שמירה על העיקרון: הכפלה או אי-הכפלה של האות לפי המיקום במילה. הכללים מוצגים בחוברת בצורה סכמטית כדי להקל על התלמיד. להלן הכלל העיקרי של העיצור י'.

בסוף המילה	באמצע המילה	בתחילת המילה	אחרי אותיות שימוש: ה-, ו-, ש-, ל-, ב-, מ-, כ-
2	2	1	1
ילדי, בעיותי, עליי	ליילד, רגליים, עלייך	ילד, ישב, ים	לילד, שילדה

יוצא מן הכלל שחשוב לציין הוא שאין הכפלה 'על יד אם קריאה', כלשון כללי האקדמיה. בחוברת הוא 'תורגם' לשפה המותאמת: 'כותבים י' אחת ליד ו' לתנועות ס או u (מצוין, מיוחד, ציון, שינוי), לפני ה' בסוף המילה (היה, יהיה, בעיה) ואחרי א' בסוף המילה' (בנאי), ובהערת שוליים עבור המורים: 'זאת אומרת, כותבים י' אחת ליד אמות קריאה אהו"י'.²⁰

כללי האקדמיה מונים שלושה מצבים נוספים שבהם לא מכפילים את הו"ד: (1) ביחיד נפרד של השמות הסגוליים משורשי ע"י (בית, ליל), וגם כשתצורף להם הסופית -ה: (הביתה, לילה); (2) במילים: מים, שמים, אולי, מתי, חי, שי; (3) בסמיכות ליו"ד אחרת (ייסד- פיעל, עתיד). אורנן מאחד את שני הכללים הראשונים עבור הקהל הרחב ומנסח את הכלל כך: 'בשמות קצרים כמו בית, מים, זית, ליל, תיש, גיס (=גיס) וכן במילה שמים נכתבת י' אחת'. הגיון האיחוד של אורנן ברור - כל המילים שיש בהן __! אך המילים 'מים' ו'שמים', כמו שאר המילים בכלל השני, נכתבות ביו"ד אחת לא בשל הניקוד שלהן אלא בגלל מסורת השימור של הכתיב המקובל במילים האלה. בחרתי להציג את שני הכללים לחוד, שכן הניסוח של אורנן עלול להטעות את התלמיד בכתיב של מילים אחרות (למשל, לכתוב גם 'ידיים' ביו"ד אחת). הדבר חשוב רק אם בחרים להציג את התמונה המלאה. את הכלל האחרון כתבתי בניסוח מתאים יותר לאוכלוסייה שלנו.

כללי העיצור ו' מושתתים על אותם המושגים, אך הכלל זהה רק בחלקו:

בסוף	באמצע	בהתחלה	אחרי אותיות השימוש: ה-, ו-, ש-, ל-, ב-, מ-, כ-
1 (ילדי)	2 (לייצר)	1 (ילד)	1 (הילד)
2 (קו)	2 (לוותר)	1 (ורד)	2 (הוורד)

20 בהט לצורך הוראת הכללים מציעה להתבסס על המושג 'אות נחה'. אורנן מאחד את הכללים המתבססים על מיקום הו"ד במילה עם הכלל המתייחס לאמות הקריאה: 'א. כאשר נשמע עיצור י' (y) בתוך מילה ואין לפניו או אחריו u או o וגם אין אחריו ה' מסמנת a בסוף המילה - כותבים במקומו שתי אותיות י' ב. כאשר העיצור י' בא בסוף מילה ולפניו תנועה a - יש לכתוב שתי אותיות י' גם בסוף המילה. נראה לי שלקהל היעד של לומדי השפה איחוד הכללים אינו תורם. במקרה זה חשוב לימוד נדבך אחר נדבך, לכן בחוברת הצגתי את שני הכללים לחוד וגם לא השתמשתי במושג 'אות נחה' כדי להצעת בהט כדי להימנע ממונחים נוספים. בר-סבר וויינברג בספר 'כתיב נכון' מתייחסת רק לעיצור י' באמצע המילה (עמ' 139).

הפן הדידקטי - הערות דידקטיות ותרגילים

החוברת מתייחסת לשאלות: מה מלמדים, איך מלמדים ואיך מתרגלים. בנוגע לשאלה 'מה מלמדים?' הצעתי להתייחס לכללים באופן מודולרי ולהחליט מה מלמדים ואיך בהתאם לרמת הכיתה ולמטרות. אפשר ללמד את כל החומר בשלמותו. זה מתאים רק לכיתות ברמת עברית גבוהה ובעיקר כשישנה בעיית כתיב. בכיתות ברמת עברית נמוכה, לדעתי, אין צורך ללמד את הכללים בצורה שיטתית אלא להסתפק בהקניית הכללי העיקרי של התנועה ושל העיצורים.

בנוגע לשאלה איך מלמדים? יש בחוברת התייחסות לנקודות הבאות: א. מושגים שהתלמידים צריכים להכיר לפני לימוד הכללים: קיום שתי מערכות כתיב, המושגים עיצור ותנועה; ב. מושגי יסוד לצורך לימוד העקרונות שביסוד הכללים - שווא וצורת יסוד לצורך כללי התנועות ו-ס, המיקום במילה לצורך כללי העיצורים. כמו כן בחוברת המלצות דידקטיות בנוגע לדרך ההקניה.

בנוגע לשאלה 'איך מתרגלים?' החוברת מציעה טקסטים להכתבה מתוך תפיסה שכותבים בכתיב מלא טקסטים ששומעים או טקסטים שמנסחים ולא מעבירים מטקסט מנוקד לטקסט בלתי מנוקד. הטקסטים להכתבה קשורים זה בזה בתוכן וגם ניתן להפריד ביניהם. כמו כן חשוב להפוך את המושגים ואת הכללים לחלק מהשיח הקבוע בכיתה בנושא הכתיב.

סיכום

כללי הכתיב המלא הם כה פשוטים והגיוניים עד שחבל לא להפוך אותם לכלי בידי לומד השפה ומלמדה. מטרת החוברת היא הפיכתם לכלי כזה באמצעות ההתאמה ללומדי שפה מבחינת המושגים והעקרונות שעליהם מושתתים הכללים ומבחינת השפה. כללים אלו מלווים בהמלצות למורה בנוגע לרכיבי העבודה - מה להקנות ואיך להקנות וכן בטקסטים לתרגול. עבודה עקבית עם הכללים המוצעים עשויה לתרום ללימוד הכתיב ולחסוך את זמן הלימוד בכיתה (ללמוד כללי רחב במקום כללים בודדים) וגם להראות פעם נוספת עד כמה העברית היא שפה יפה והגיונית (גם אם ההיגיון של כללי הכתיב המלא התעצב רק בתקופה המודרנית).

הכללים נוסו בכמה קבוצות ברמה א', ברמה ב', ברמה ד' וכן בקבוצה מעורבת של עולים חדשים ברמת עברית גבוהה וילידי הארץ שרוב חייהם הבוגרים חיו בחו"ל ולכן היה להם צורך בשיפור הכתיב. הניסיון הראה שהכללים ישימים ויעילים ושיעילותם עולה כשנעשה בהם בכיתה שימוש קבוע ועקבי - בלימוד אוצר המילים, במטלות כתיבה ועוד.

מקורות

- אורן, ע' (תשנ"ב). נקודת מוצא חדשה לכללי הכתיב הלא-מנוקד, בתוך **על הכתיב חסר הניקוד**, האקדמיה ללשון העברית, **לשונונו לעם**, מג: ה, 169 - 174.
- אלון, ע' (1995). **העברית הכתובה הבלתי מנוקדת**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- האקדמיה ללשון העברית (תשס"ב). **כללי הפיסוק, כללי הכתיב חסר הניקוד, לשונונו לעם**, חוברת מיוחדת, טבת התשס"ב.
- האקדמיה ללשון העברית, **על הכתיב חסר הניקוד**, דברי פתיחה (ש' בהט), עמ' 163 - 164.
- האקדמיה ללשון העברית, **זיכרונות האקדמיה ללשון העברית**, מא, ישיבת המלאה ריא, ה'במררחשוון תשנ"ד, 20 באוקטובר 1993, דיונים על הכתיב, עמ' 27-47.
- בהט, ש' (תשנ"ב). להוראת כללי הכתיב חסר הניקוד, בתוך **על הכתיב חסר הניקוד**, האקדמיה ללשון העברית, **לשונונו לעם**, מג/ה, 178 - 182.
- בהט ש' (1977). **מילון הכתיב חסר הניקוד**. ירושלים: א' רובינשטיין.
- בן חיים ז' (תשנ"ב). **במלחמתה של לשון** ('הפרק על עסקי הכתיב', עמ' 177 - 227). ירושלים: האקדמיה ללשון העברית.
- בר-סבר, ר' וויינברג, א' (1994). **כתיב נכון**. מישראל, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ.
- גלעדי, ר' (1974). **כתיב ללא כאב: מערכת דפי פעילות ללימוד הכתיב בדרך משעשעת ומאלפת**. ירושלים: ש' זק ושות'.
- כהן-ויידנפלד, מ' (2000). **פועלי בניין: ספר ללימוד הפועל**. ירושלים: כתר.
- מוצ'ניק, מ' (תשנ"ב). כללי עזר ללימוד הכתיב חסר הניקוד, בתוך **על הכתיב חסר הניקוד**, האקדמיה ללשון העברית, **לשונונו לעם**, מג/ה, 175 - 177.
- סיוון ר' (תשל"ט). **נכתוב מלא**. ירושלים.
- סיוון, ר' (1975). **מדריך הכתיב המלא לפי כללי האקדמיה ללשון העברית, עם תרגילים ומפתח-מילון**. ירושלים: רובינשטיין.
- צבעוני, ל' (2011). **כתיב בלי ניקוד**. צבעונים.
- שורצולד, א' (1994). **פרקים בתולדות הלשון העברית**, יחידות 9 - 10, סעיף 9.3 - הכתיב. האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 41 - 46.

Barak, D., Orthography: Modern Hebrew", Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics, Edited by: Geoffrey Khan. Brill Online, Reference.

http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-hebrew-language-and-linguistics/orthography-modern-hebrew-EHLL_COM_00000211?s.num=8&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopedia-of-hebrew-language-and-linguistics&s.q=gadish+ronit

Weinberg W. (1985). The History of Hebrew Plene Spelling.